

Nawoord

Georges Kelner: schoonzoon, bewonderaar én bibliofiel

at bezielt iemand om jarenlang een
handpers achter zich aan te slepen,
dagenlang talloze lettergieterijen

af te lopen om de juiste letter te vinden, avondenlang bezig te
zijn om met die letters een paar bladzijden te kunnen bedrukken
op het eigenhandig gevouwen papier, nóg meer avonden omdat
dezelfde exercitie bij gebrek aan voldoende lettermateriaal steeds
herhaald moet worden, om na die maandenlange zo niet
jarenlange opoffering van al zijn vrije tijd een zestig pagina's
tellend boek(je) – dat wil zeggen: 'dun maar van zeer groot
formaat' (Elsschot) – in handen te hebben, om dat het liefst ook
zo min mogelijk uit handen te geven? Want dat is, alles bij
elkaar opgeteld, zo'n beetje het verhaal achter de uitgave *Gedichten*
(1954) van Willem Elsschot.

Een oude droom

Je ware bibliofilie, dat is volgens ooggetuigen de grootste drijfveer van Georges Kelner – want dat is de ‘iemand’ om wie het hier gaat – geweest. Volgens dochter Joséphine (Joke) was de uitgave de vervulling van ‘een oude droom’, die ‘al zijn vrije tijd voor verschillende jaren’ in beslag nam. Met zijn beroep had deze voorliefde niets te maken, want de tweede echtgenoot van Elsschots oudste dochter Adèle was landbouwkundig ingenieur. Wel verklaart zijn baan als attaché bij de Belgische Ambassade het voortdurende gesleep met de handpers. Stiefzoon Jan Maniewski herinnert zich: ‘Georges Kelner was bibliofiel. Zijn belangstelling voor het mooie boek, voor de kunst van het drukken, de scheppingsdrang waren zo groot dat hij een handpers kocht: een Gilson Frères van 1858 (Brussel). De handpers werd eerst in Brussel, nadien in Bonn, dan in Wassenaar en dan eindelijk terug in Brussel opgesteld. De handpers volgde de familie, die wegens de beroepsactiviteiten

van Georges, als diplomaat, enkele keren verhuisde. De voorlaatste verhuis naar Beiroet deed de handpers wegens het volume en het gewicht niet meer mee.'

In de Vier Winden

Georges Kelner stond in zijn bibliofilie niet alleen. Boris Rousseeuw, die eerder over de geschiedenis van *Gedichten* heeft geschreven, weet te melden dat Georges' belangstelling voor typografie in 1953 was ontstaan door gesprekken met Albert Pelckmans, directeur-uitgever van De Nederlandsche Boekhandel, en dat daar ook het idee om gedichten van *papa* te gaan drukken is geboren. 'Er werd prompt een vereniging zonder winstoogmerk gesticht met de naam *In de Vier Winden*, naar de zestiende-eeuwse Antwerpse kunsthandel van Hiëronymus Cock, de uitgever van onder andere de etsen van Pieter Bruegel', aldus Rousseeuw.

Achter de 'uitgeverij' annex 'bibliophielenvereniging' verscholen zich ook nog de bibliothecarissen Herman Liebaers (de latere Hofmaarschalk) en Hendrik Vervliet, maar die zouden niet betrokken zijn geweest bij de productie van *Gedichten*. Die uitgave was van begin tot eind een onderneming van Kelner en Pelckmans: zij kochten 'in een opwelling' de handpers, 'schuimden' samen de Duitse lettergieterijen af en discussieerden over typografische kwesties. Zo zou Pelckmans het gebruikte cursief 'wat te veel van het goede' hebben gevonden en ook het formaat 'wel wat groot', maar kennelijk had Kelner als initiatiefnemer het laatste woord, want hij heeft zich van deze bedenkingen niets aangetrokken.

Vraagtekens

B

ij dit relaas zijn wel een paar vraagtekens en kanttekeningen te plaatsen. Ten eerste staat vast dat de bibliofiele plannen al eerder zijn

ontstaan, want reeds in 1951 schrijft Ary Delen aan zijn Nederlandse uitgever A.A.M. Stols: 'Ik kan je ook meedelen dat eerstdaags de onuitgegeven gedichten van Willem Elsschot en ook de mijne in een kleine bibliofielen uitgave zullen worden gedrukt. Niet in de handel. De schoonzoon van Elsschot heeft namelijk een hele drukkerij opgekocht.' Meer onduidelijkheid bestaat er over de precieze werkzaamheden van het kwartet. Dat Herman Liebaers niet aan de uitgave heeft meegewerkt kan wel kloppen, want in zijn zeer wijdlopijge memoires, gepubliceerd in *Meestal in opdracht*, rept hij met geen woord over zijn betrokkenheid. Maar als dit ook voor Hendrik Vervliet geldt, waarom stuurde Elsschot hem dan een opdrachtexemplaar 'uit dankbaarheid voor zijn belangeloze medewerking'?

Rousseeuw schrijft verder: 'Aangezien geen van de Vier Winden zelf wou of kon zetten of drukken, werd dat uitbesteed aan respectievelijk een Antwerpse zetter en een Keulse drukker, in de colofon *Maximilian* genoemd.' Dezelfde colofon meldt echter dat *Gedichten* wel degelijk door 'Georges [werd] ontworpen en met de hand gezet', en ook Jan Maniewski herinnert zich: 'Georges heeft het zetwerk zelf gerealiseerd, [. . .] af en toe bijgestaan door zijn dochter Joséphine.' En dat klopt weer met formuleringen van Elsschot zelf, in een brief uit 1954 ('door Georges Kelner en Joke eigenhandig gedrukt') en in een opdracht uit 1957 ('aan mijn schoonzoon Georges Kelner [. . .] die mijn verzen eigenhandig gezet en gedrukt heeft'). En bovendien: waarom zou iemand die keer op keer zijn handpers meeverhuist niet zelf willen zetten of drukken? Van 'niet kunnen' was evenmin sprake. Volgens Jan Maniewski is zijn stiefvader in de leer geweest bij de al genoemde Maximilian: 'Hij leerde Georges de kunst van het letterzetten, het hanteren van de zethaak en de inktspatel, de optische afstanden tussen de letters aanpassen en natuurlijk het drukken.' Alles wat hij van deze Maximilian weet is dat hij 'leraar aan een Hoge Vakschool in Duitsland' zou zijn geweest. Ook dat blijft dus vooralsnog een groot vraagteken.

Het volledig dichtwerk

aar geen twijfel over bestaat is dat
Georges Kelner zich intensief heeft
bemoeid met de samenstelling van

Gedichten. Hij kreeg daarvoor van Elsschot de beschikking over het handgeschreven cahier 'Gedichten' uit 1910. In een overzicht noteerde Kelner welke gedichten ooit in een tijdschrift waren gepubliceerd, welke door Elsschot zelf eerder waren gebundeld en welke ongepubliceerd waren gebleven. De laatste categorie kwam kennelijk niet voor opname in aanmerking, want alleen de gedichten die als gepubliceerd werden aangemerkt zijn in de uitgave terechtgekomen. Het betreft de eerste vier gedichten in de bundel. Ook het laatste gedicht, 'Borms', werd in *Gedichten* voor het eerst gebundeld, en ook dat zal in nauw overleg met (zo niet op verzoek van) *papa* zijn gebeurd. Naderhand zou Elsschot het aldus samengestelde corpus niet meer wijzigen, en in die zin kwam met *Gedichten* de definitieve verzameling

van zijn poëzie tot stand (ook al was het niet helemaal, zoals de colofon met trots vermeldt, 'het volledig dichtwerk van Willem Elsschot').

Kelner was ook verantwoordelijk voor de indeling van *Gedichten*, die sterk afwijkt van Elsschots eerdere *Verzen*-bundels. Hij groepeerde de gedichten in vier tijdvakken, waarbinnen hij een deels chronologische, deels thematische volgorde aanhield. Ook in deze keuze zal hij zijn schoonvader natuurlijk wel hebben gekend, maar het is zeer de vraag of Elsschot deze rangschikking óók als 'definitief' beschouwde. Bij de opname van de gedichten in het *Verzameld werk* (1957) zou hij in ieder geval teruggrijpen op de volgorde in zijn eigen *Verzen*-bundels. Hetzelfde geldt voor de tekst van de gedichten, die op voorstel van Kelner in de nieuwe spelling werd gezet. Elsschot had hiervoor weliswaar zijn toestemming gegeven, maar 'bij nadere vergelijking' vond hij de oude spelling toch mooier. In het *Verzameld werk* zou de herspelling dan ook ongedaan worden gemaakt.

Vier luizen

Eveneens bij nadere vergelijking ontdekte Elsschot dat hem bij de correctie van de proeven vier 'luizen' in de tekst waren ontsnapt (in feite waren het er wel meer, maar dit terzijde), waarvoor hij zich bij de lezer verontschuldigde met een handgeschreven en nadien van een cliché gedrukt gedichtje, dat in alle 110 exemplaren van *Gedichten* werd gelegd: 'Tegen fouten heb ik verwoed gestreden / en daarbij als een martelaar geleden. / Ik heb er veel gepakt en gekraakt, / maar vier van die luizen zijn zoekgeraakt. / Ik wil mij edelmoedig tonen / en de vinder luis per luis belonen.'

Aan de verschijning van *Gedichten*, in mei 1954, werd afgezien van een wijnfeest in de Lemméstraat geen ruchtbaarheid gegeven. De uitgave werd niet aan de boekhandel aangeboden en evenmin ter recensie verspreid. Eén exemplaar ontsnapte evenwel aan deze privé-distributie en kwam via Pelckmans terecht bij Pierre H. Dubois, die het besprak in een recensie van de bloemlezing

Vlaamse dichtkunst van deze tijd (in *Het Vaderland* van 16 oktober 1954). Dubois wijdde een derde van zijn tekst aan de 'luxe-uitgave op groot formaat' van Elsschots 'volledig dichtwerk' en vermeldde er zelfs uitgever en plaats van uitgave bij alsof het een reguliere publicatie betrof. Een ander exemplaar belandde in 1962 op de Rotterdamse tentoonstelling 'Leven en Werken van Willem Elsschot' en werd vervolgens opgepikt in een Kronkel van Simon Carmiggelt, in *Het Parool* van 31 maart 1962, die de gelegenheid aangreep om de precieze achtergrond van het bijgesloten luizen-gedichtje uit de doeken te doen.

Toch zou hetzelfde gedichtje jaren later nog voor beroering zorgen tijdens een veiling van J.L. Beijers in Utrecht. Volgens het verslag in *Aarts' Letterkundige Almanak voor het Willem Elsschot-jaar 1982*, moest de veilingmeester bekennen 'dat er "enige twijfel" was gerezen of het hier om een origineel handschrift ging, dan wel om een kopie. Er ontwikkelde zich een discussie onder het uiteraard zeer deskundige publiek, waaraan een einde werd gemaakt door een Waal die met grote stelligheid beweerde dat het hier slechts een facsimile van het handschrift betrof. De veiling werd hervat en de Waal begon vervolgens stevig op het exemplaar mee te bieden.'

Iets enigs

En daarmee zijn we aanbeland bij de bibliofiele status van *Gedichten*. Volgens Joke Kelner was de uitgave voor haar vader ‘iets enigs’ en moest dat vooral ook zo blijven, vandaar de beperkte oplage en verspreiding. Blijkens de colofon waren de honderdtien exemplaren ‘voorbehouden aan de leden van de bibliophielenvereniging “In de vier winden”’, en afgaande op de opdrachtexemplaren die eens in de zoveel jaren worden aangeboden is het grootste deel van de oplage inderdaad niet veel verder gekomen dan de familie- en vriendenkring van de Vier Winden, zij het soms via een merkwaardige omweg. Zo kwam één exemplaar in New York terecht, waar Herman Liebaers in 1954 ging werken voor de Belgian American Educational Foundation. Hij gaf de uitgave cadeau aan de secretaris van de stichting, Clark Stillman. Deze Amerikaanse duizendpoot – hij was achtereenvolgens docent, diplomaat en linguïst, en daarnaast vertaler, dichter én typograaf

(alleen geen boekhandelaar, zoals Martine Cuyt veronderstelt) – had in de jaren dertig in Brussel gewerkt en gewoond en hield ook in latere jaren nauw contact met zijn vroegere vrienden. In de periode dat Jan Greshoff in New York verbleef, van 1942 tot 1945, was hij met Marnix Gijsen regelmatig te vinden op de zondagse brunches van Stillman, wat volgens Liebaers steevast een festijn van onuitputtelijke herinneringen aan het ‘moederland’ opleverde. Ook na de oorlog maakte Greshoff vanuit Kaapstad elke twee jaar maandenlange reizen naar Europa en Amerika, en zocht hij zijn New Yorkse vrienden op. Bij een bezoek aan Stillman op zondag 30 oktober 1955 kreeg Greshoff het exemplaar van *Gedichten* onder ogen, ‘kloek en fraai in Moffrika gedrukt’. Deze ‘bittere teleurstelling’ was aanleiding genoeg om het oude contact met ‘allerbeste Fons’ maar weer eens op te pakken: ‘Het bestaan hiervan was mij niet bekend. Ik behoef zoo iets kostbaars niet ten geschenke te ontvangen, doch men kan mij toch van het verschijnen ervan op de hoogte stellen.’ Per omgaande ontving hij van Elsschot een exemplaar, met de opdracht: ‘Aan mijn ware vriend Jan Greshoff, die er mij, een kwart eeuw geleden, toe bracht weer aan ‘t schrijven te gaan. Antwerpen, 7 november 1955. Willem Elsschot.’ (Het was dit exemplaar dat op de veiling bij

Beijers voor beroering zorgde.) Met zijn aanwinst heeft Greshoff vervolgens, nu weer in Amsterdam, Elsschots uitgever Bob van Kampen de ogen uitgestoken, die zich – eveneens na jaren van verbroken contact – ook prompt meldde: ‘Zo’n boek wil ik ook graag hebben.’

Alleen het beste

H

et opsporen van bijzondere uitgaven en exemplaren is voor de ware verzamelaar een heuse sport. Liefst gesigneerd, nog liever met een auteursopdracht, en als het even kan met een aardig ‘verhaal’ erachter. Voor Elsschot-liefhebbers is *Gedichten* in dit opzicht alleen al een zeldzaamheid omdat het de enige echte bibliofiele uitgave is die ze van hun auteur kunnen verzamelen. De curiositeitswaarde wordt verder nog verhoogd doordat de exemplaren in de colofon wisselend gesigneerd zijn (door

'Georges' en/of 'Maximilian') en daarnaast ook nog een auteursopdracht kunnen bevatten, zoals de hierboven vermelde exemplaren voor Hendrik Vervliet en Jan Greshoff. De exemplaren duiken soms uit onverwachte hoek op. Wie had bijvoorbeeld kunnen verzinnen dat Elsschot één van zijn tien presentexemplaren zou schenken aan de familie Van Craenenbroeck, de burens van Georges en Adèle in Ukkel bij wie hij iedere donderdagmiddag op bezoek was? Of aan de Duitse papierleverancier van *Gedichten* (met opdracht: 'An Armin Renker / 18 Juni 1954')? Dezelfde Renker kreeg overigens ook van Georges Kelner nog een exemplaar, en via hem kwam er ook een door Elsschot gesigineerd exemplaar terecht bij de Duitse boektypograaf Gotthard de Beauclair ('Aan Gotthard de Beauclair / Antwerpen, 13 Januari 1955'). Ook in de *Brieven*-uitgave komen we bekende en minder bekende vrienden en zakenrelaties tegen die persoonlijk door de auteur zijn bedacht, al zijn hun exemplaren nog niet alle boven water: Edmond van Thillo (een vriend), neef en biograaf Frans Smits (met opdracht: 'Aan Frans Smits / Deze blijk van vriendschap en dankbaarheid'), een zekere heer Steenhout (bankier van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas), Maurits Naessens (directeur van de Banque de Paris et des

Pays-Bas in Brussel), Jan C. Villerius ('Aan mijn ware vriend / J.C. Villerius / met mijn innige dank / voor zijn belangstelling / in mijn werk'), Oscar Leemans, directeur-generaal van de Haven van Antwerpen ('Aan mijn vriend Oscar Leemans') en burgemeester Lode Craeybeckx. De laatste heeft *zeker* een exemplaar gekregen, want hij bedankte tweemaal: één keer, zo te lezen, vanachter zijn ambtsbureau ('Deze mooie editie zal een ereplaats krijgen in onze bibliotheek') en één keer 'gezonken in een diepe zetel': 'Mochten vele dichters, zoals gij gedaan hebt, alleen het beste bewaren.'

Natuurlijk is *Gedichten* óók een bijzonderheid omdat het de enige uitgave is die ooit van de persen van *In de Vier Winden* is gerold. De eveneens geplande uitgave van de gedichten van Ary Delen is er nooit gekomen. Volgens Ida De Ridder zou Kelner ook de gedichten van Elsschots zoon Willem hebben willen uitgeven, maar ook dat plan is nooit gerealiseerd. Misschien omdat het de Vier Winden aan 'uitgeversdynamiek en tijd' ontbrak (Rousseeuw), mogelijk ook omdat ze met het vertrek van Liebaers letterlijk naar te veel windstreken waren uitgewaaid. De handpers verhuisde mee met Georges Kelner, van Bonn naar Wassenaar en van Wassenaar naar Brussel, maar werd kennelijk niet meer gebruikt.

De overplaatsing naar Beiroet maakte een eind aan al het gereis.
Na de dood van Georges Kelner, in 1982, vond de Gilson Frères
haar definitieve bestemming in de gebouwen van Uitgeverij
Pelckmans/De Nederlandsche Boekhandel.

Wat bezielt iemand . . .

at bezielt iemand om de hele
exercitie van Georges Kelner
vijfenvijftig jaar na dato nog eens

dunnetjes over te doen, met evenveel moeite en geduld die er
destijds voor nodig waren om *Gedichten* te kunnen drukken?
Toegegeven, aan 'uitgeversdynamiek en tijd' ontbreekt het niet
bij het Willem Elsschot Genootschap, maar dat is voor zo'n
onderneming natuurlijk niet genoeg. Het is je ware bibliofilie,
zou je kunnen zeggen, al zal de oplage die het W.E.G. heeft
bepaald wel wat hoger liggen dan de 110 exemplaren van destijds
(om misverstanden te voorkomen: evenals *In de Vier Winden* is het

genootschap een vereniging zonder winstoogmerk, zodat aan de goede bedoelingen niet getwijfeld hoeft te worden). Evengoed zou je kunnen zeggen dat het de vervulling is van 'een oude droom', want de eerste plannen voor deze heruitgave dateren al van tien jaar terug. En vanzelfsprekend is het idee, evenals bij Georges Kelner, ontstaan vanuit bewondering voor de schrijver wiens naam het genootschap draagt, want dat is de bindende factor van alle initiatieven van het W.E.G. Dat de uitgave er uiteindelijk ook daadwerkelijk is gekomen, dat zou je *bovenal* mogen zeggen, is niets minder dan een gepast eerbetoon aan de bezieling van Georges Kelner, schoonzoon, bewonderaar én bibliofiel.

Peter de Bruijn

BRONNEN

- ↻ Martine Cuyt, *Willem Elsschot, man van woorden*. Antwerpen/Amsterdam, 2004 (p. 45 over de brief van Jan Greshoff, waarvan ze overigens ten onrechte meldt dat 'het tweede vel jammerlijk ontbreekt'; op p. 67 de opdracht uit 1957 aan Georges Kelner).
- ↻ Willem Elsschot, *Brieven*. Verzameld en toegelicht door Vic van de Reijt met medewerking van Lidewijde Paris. Amsterdam, 1993 (passim).
- ↻ Willem Elsschot, *Verzen*. Bezorgd door Peter de Bruijn met medewerking van Wieneke 't Hoen en Lily Hunter. Amsterdam, 2004. *Volledig werk*, deel 10 (p. 67-69 over *Gedichten*).
- ↻ Herman Liebaers, *Meestal in opdracht. Brusselse kant-tekeningen van een bibliothecaris*. Den Haag/Antwerpen, 1982 (p. 144 e.v. over Clark Stillman; p. 152-153 over *Gedichten*).
- ↻ Boris Rousseeuw, 'Willem Elsschot en de bibliofielenvereniging *In de Vier Winden*'. In: *Vlaanderen* 45 (1996), afl. 5, p. 266-267.
- ↻ Vic van de Reijt. 'Nieuws! Over Willem Elsschot'. In: Dick Welsink en Willy Tibergien (red.), *Aarts' Letterkundige Almanak*

voor het Willem Elsschot-jaar 1982. Amsterdam, 1981, p. 34-78
(p. 42-43 over de veiling bij Beijers).

- ④ De herinneringen van Jan Maniewski en Joke Kelner zijn afkomstig uit ongepubliceerde documenten, die mij vriendelijk werden verstrekt door Cyriel Van Tilborgh. Ook bezorgde hij mij een kopie van de brief van Jan Greshoff uit het archief van Elsschot, waarvoor dank.
- ④ Het exemplaar uit het bezit van Pierre H. Dubois (thans collectie Cyriel Van Tilborgh) bevat het gedrukte adreskaartje van A.J.M. Pelckmans, Directeur N.V. De Nederlandsche Boekhandel, met de geschreven toevoeging: 'Vriendelijk aangeboden door' en: 'Wilt U als uitgeversadres vermelden: St Jacobsmarkt 50. Dank!'
- ④ De gegevens over de opdrachtexemplaren uit het bezit van Armin Renker dank ik aan Gert Jan Hemmink. De UB Amsterdam bezit het exemplaar voor Gotthard de Beauclair (met dank aan Klaas van der Hoek). Thijs Wierema was behulpzaam bij het opsporen van andere opdrachtexemplaren en verschaftte mij ook de recensie in *Het Vaderland* en andere bruikbare literatuurverwijzingen.